

**ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA
ORGANIZĂRII POLITICE ÎN NORD-
VESTUL ROMÂNIEI LA
ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU**

Dr. Florin SFRENGEU
Universitatea din Oradea

Rezumat

Cercetările istorico-arheologice au arătat existența unor formațiuni politice în Transilvania și vestul României. Cercetările arheologice din cetatea de pământ de la Biharea precum și cele din așezările rurale din teritoriul Crișanei, confirmă relatările din Cronica lui Anonymus privind existența ducatului lui Menumorut și confruntările cu ungurii. Documentele emise de cancelaria maghiară arată existența comitatului Bihor, în a doua jumătate a secolului al XI-lea cu sediul la Biharea apoi, la începutul secolului al XII-lea, la Oradea.

Cuvinte cheie: cronici, formațiuni politice, ducat (voievodat), autohtoni, migratori, comitat, regalitatea maghiară.

Perioada secolelor IX-XI este cunoscută, în primul rând, datorită cercetărilor din ultimii 50 de ani, în care arheologia a adus o remarcabilă contribuție. Cercetările au evidențiat existența unei culturi materiale dezvoltate și unitare pe aproape întreg teritoriul României. Peste 2000 de așezări și necropole au fost descoperite pe întreaga suprafață a țării, sub forma unor concentrări demografice în zonele de câmpie, de coline, de podiș, dar și în cele subcarpatice (Pascu și alții, 2001a: 145). Cartarea acestor așezări și necropole pune în evidență existența unor grupări sau complexe teritoriale de diferite mărimi,

**ASPECTS REGARDING THE
EVOLUTION OF THE POLITICAL
ORGANIZATION IN NORTH-
WESTERN ROMANIA AT THE
BEGINNING OF THE MIDDLE AGE**

PhD Florin SFRENGEU
University of Oradea

Abstract

The historical-archaeological researches have shown the existence of certain political formations in Transylvania and Western Romania. The archaeological researches in the land citadel of Biharea and also the ones in the rural settlements in Crișana confirm the statements of Anonymus' Chronicle on the existence of Menumorut's ducat and the confrontations with the Hungarians. The documents emitted by the Hungarian chancellery have shown the existence of the committee of Bihor in the second half of the 11th century having the headquarters at Biharea and then, at the beginning of the 12th century, at Oradea.

Key-words: chronicle, political formations, ducat (principality), autochthonous, migratory, committee, Hungarian royalty.

The time of the 9th and 11th centuries is known in the first place due to the researches in the last 50 years when the archaeology had brought a sensible contribution. The researches have spotlighted the existence of a developed and unitary material culture on almost the entire territory of Romania. More than 2000 settlements and necropolises were discovered on the entire surface of the country, as demographical concentrations in the areas of plains, hills, highlands, but also in the subcarpathian areas (Pascu and others, 2001a: 145). The mapping of these settlements and necropolises emphasizes the existence of certain territorial groupings or complexes of different sizes, by

arătând gradul procesului de organizare politică, „urmare a drumului parcurs de la formele sale inferioare, la cele constatate în secolele IX-XI, rolul și însemnătatea raportului dintre populație și organizarea politică în maturizarea vieții noastre de stat de la începutul evului mediu.” (Pascu și alții, 2001a: 149).

Existența unor structuri politice, în această perioadă, este atestată și de documentele scrise. Dintre cele mai vechi atestări a românilor amintim cronică lui Nestor (*Povest vremennykh let*), care conține referiri asupra relațiilor dintre ugrii albi, slavi și volohi, adică acea populație de origine romanică. În aceeași cronică se fac referiri și la pătrunderea ungarilor prin pasul Verecke spre Câmpia Tisei, care s-au luptat cu volohii și slavii care locuiau acolo (Pascu și alții, 2001b: 230). Geograful armean Moise Chorenăț'i vorbește despre țara Balak, ce se află la nordul bulgarilor, înțelegând prin Balak numele de valach sau blach, care arată originea romanică a populației ce trăiau într-o unitate politică a lor, deci într-o țară românească (Decei 1978: 104-105). Românii sunt cunoscuți și de către Gardizi (*Podoaba istoriilor*), în secolul al XI-lea, care prezintă un popor din Imperiul roman, aflat între ruși, bulgari și unguri, plasat pe un teritoriu aflat la nord de Dunăre și un munte ce poate fi identificat cu Munții Carpați, popor mai numeros decât ungarilor, dar mai slab sub aspect politic (Decei 1936: 3).

Situația formațiunilor politice românești din Transilvania și vestul României ne este oferită de cronică lui Anonymus, despre care s-a scris mult, opiniile fiind controversate (Brezeanu 1999; Brezeanu 2002; Ciocâltan 1987; Györffy 1972; Kristó 1978; Madgearu 2001a; Madgearu 2005; Macartney 1940; Pop 2003; Sălăgean 2006 etc.)

Cronicarul anonim menționează și formațiunile politice conduse de Menumorut, Glad și Gelou. Din aceste

showing the degree of the political organization process, “as a consequence of the road crossed from its inferior forms to the ones found in the 9th-11th centuries, the role and the significance of the report between population and the political organization in the maturation of our state life at the beginning of the Middle Age.” (Pascu and others, 2001a: 149).

The existence of certain political structures in this time is attested also by the written documents. Among the oldest attestation of the Romanians, we mention Nestor's chronicle (*Povest vremennykh let*) that contains references on the relationships between white Ugrii, Slavs and Wallachians, namely that population having Latin origins. The same chronicle refers to the Hungarian's penetration of the Verecke mountain pass towards the Tisa Plain, who fought the Wallachians and the Slavs living there (Pascu and others, 2001b: 230). The Armenian geographer Moise Chorenăț'i speaks of Balak country placed at the north of the Bulgarians, Balak meaning Wallachian or Vlach, a name that shows the Latin origins of the population living in their political unity, so in a Romanian country (Decei 1978: 104-105). The Romanians are also known by Gardizi (*Gem of the Histories*), in the 11th century, who presents a people in the Roman Empire, placed between Russians, Bulgarians and Hungarians, placed on a territory in the north of the Danube and a mountain that can be identified with the Carpathians, a people more numerous than the Hungarians, but politically weaker (Decei 1936: 3).

The situation of the Romanian political formations in Transilvania and in Western Romania is offered to us by Anonymus' chronicle, about which it was written a lot, the opinions being controversial (Brezeanu 1999; Brezeanu 2002; Ciocâltan 1987; Györffy 1972; Kristó 1978; Madgearu 2001a; Madgearu 2005; Macartney 1940; Pop 2003; Sălăgean 2006 etc.)

The anonymous historian also mentions the political formations led by

relatări, coroborate cu știrile din alte cronici, completate de rezultatele cercetărilor arheologice din ultima vreme, s-a prezentat un tablou istoric al formațiunilor politice amintite mai sus. Acest lucru a fost făcut și de către istoricul clujean Ioan-Aurel Pop, într-o lucrare de sinteză, serios argumentată, cu o bogată bibliografie istorică și arheologică, dar și puncte de vedere echilibrate (Pop 2003).

Ducatul lui Menumorut, despre care Anonymus ne vorbește în capitolele 19-22, 28, 50-52, era cuprins între Tisa, Mureș, Someș și Carpații Occidentali, având reședința la Biharea. Analizând relatările din aceste capitole ale cronicii lui Anonymus, I. A. Pop arată că războiul contra ducatului Crișanei are trei etape:

- „- prima expediție militară, din direcția nord-est spre sud-est, duce la atacarea teritoriului dintre râurile Er și Someș, cu cetatea Sătmar, până sub Munții Meseș și până la Zalău;
- a doua expediție este o continuare a primei, din direcția nord-est spre nord-vest, de-a lungul râului Er, încheiată cu înfrângerea cetei Ungurilor la Szeghalom;
- a treia, în care avangarda oștii era formată din secui, e orientată dinspre sud spre nord-est și duce la căderea și jefuirea cetății Biharea” (Pop 2003: 135).

Se menționează faptul că, în fiecare etapă, au avut loc lupte armate și rezistențe ale populației, în ciuda spaimii și groazei ce îi cuprinsese pe locuitori, după spusele lui Anonymus, iar între ultimele două etape a trecut un timp mai îndelungat. Săpăturile arheologice efectuate la Biharea încă de la începutul secolului XX, continuate și în prezent, au arătat că în acest important sit arheologic a fost localizată fortificația principală din ducatul lui Menumorut, *Byhor*. Cetatea are și în prezent o înfățișare impunătoare, cu valuri de pământ de aproximativ 30 de metri grosime la bază și șanțuri pe trei

Menumorut, Glad and Gelou. From these reports, corroborated to the news of other chronicles, completed by the results of the recent archaeological researches, it was presented a historical table of the political formations mentioned above. This was also done by the historian Ioan-Aurel Pop from Cluj, in a synthesis work that was seriously motivated, having a rich historical and archaeological bibliography, but also balanced viewpoints (Pop 2003).

Menumorut's ducat, to which Anonymus refers in chapters 19-22, 28, 50-52, lied between Tisa, Mureș, Someș and the Occidental Carpathians, having the residence at Biharea. By analysing the statements of these chapters of Anonymus' chronicle, I. A. Pop shows that the war against the Crișana ducat had three phases:

- „- the first military expedition, from north-east towards south-east, leads to attacking the territory between Er and Someș rivers, with the citadel of Sătmar, to the area under the Meseș Mountains and to Zalău;
- The second expedition is a continuation of the first one, from north-east to north-west, across the river Er, ended by the defeat of the Hungarian group at Szeghalom;
- The third one, where the army's avant-garde was composed of a Szeklers, is directed from south to north-east and leads to the fall and robbery of the citadel of Biharea” (Pop 2003: 135).

It is mentioned the fact that, in every phase, there were armed and resistant fights of the population, in spite of the fear and terror of the inhabitants, according to Anonymus, and between the last two phases there was a longer lapse of time. The archaeological diggings accomplished at Biharea since the beginning of the 20th century, also continued nowadays, have shown that in this important archaeological site the main fortification of the Menumorut's ducat, *Byhor*, was localized. The citadel still has an imposing

laturi, largi de aproape 20 de metri, de formă dreptunghiulară, cu laturile de aproximativ 150 X 115 metri.

Cercetările arheologice de la Biharea confirmă „existența în Crișana a voievodatului bihorean condus de Menumorut, având drept temei etno-demografic pânza așezărilor – sate, târguri și cetăți românești și româno-slave din această parte a României” (Dumitrașcu 1994: 247). Aceste cercetări au dus în primul rând la descoperirea civilizației și culturii românești, autohtone, din secolele VIII-XI, dar și la descoperiri aparținând unor grupuri de populații pătrunse în zonă, cu precădere după organizarea regatului feudal maghiar: unguri, secui, pecenegi, bösörmeni, așezați în secolele XI-XIII (Dumitrașcu 1994: 248).

O statistică a numărului de așezări încadrate în perioada secolelor VIII-IX de pe teritoriul Crișanei a fost întocmită mai recent de I. Crișan, care dă un număr de 133 de situri arheologice, dintre care 128 sunt așezări de tip sătesc și 5 peșteri. În perioada secolelor IX-X, numărul așezărilor este mai mic, fiind cartate doar 61 de așezări sătești și 3 peșteri (Crișan 2006: 19-20, 265-272). Teritoriul avut în vedere are următoarele limite geografice: râul Mureș la sud, râul Someș la nord, frontiera cu Ungaria la apus și Munții Apuseni la răsărit, incluzând aici Silvania aflată între Munții Plopișului și Munții Meseșului.

În zona de câmpie concentrația demografică este mai mare, dar remarcăm faptul că, multe așezări sunt amplasate în bazinele superioare ale râurilor din nord-vestul țării, în zone deluroase, aproape de zona montană. Așezările sunt situate în apropierea râurilor sau a unei surse de apă, văile principalelor râuri fiind și principalele căi de comunicație. Așezările din câmpie ocupau treapta mai înaltă, împădurită a acesteia, precum și grindurile din zona mlăștinoasă, locuri mai ușor de apărat și care ofereau condiții propice

appearance, with ground waves of about 30 meters width at the base and ditches on three sides of about 20 meters width, in a rectangular shape, with the sides of about 150 X 115 meters.

The archaeological researches at Biharea confirm „the existence in Crișana of Menumorut’s principality of Bihor, basing on the ethnic-demographical reason of the settlements sail – Romanian and Romanian-Slav villages, fairs, and citadels in this area of Romania” (Dumitrașcu 1994: 247). These researches have led in the first place to the discovery of the Romanian, autochthonous civilization and culture since the 8th-11th century, but also to discoveries belonging to certain population groups penetrated in the area, after the organization of the Hungarian feudal kingdom: Hungarian, Szeklers, Petchenegs, Bosormen, settled in the 9th-13th centuries (Dumitrașcu 1994: 248).

A statistics of the number of settlements framed in the 8th-9th centuries on the Crișana territory was accomplished more recently by I. Crișan who gives a number of 133 archaeological sites, among which 128 are villages and 5 caves. In the 9th-10th centuries, the number of settlements is smaller, being mapped only 61 villages and 3 caves (Crișan 2006: 19-20, 265-272). The considered territory has the following geographical limits: Mureș river at south, Someș river at north, the frontier with Hungry at west and the Western Mountains at east, including here Silvania placed between Plopiș Mountains and Meseș Mountains.

In the plain area, the demographical concentration is bigger, but we notice the fact that many settlements are placed in the higher basins of the rivers in the north-west of the country, in hill areas, close to the mountain area. The settlements are placed close to rivers or to a water source, the valleys of the main rivers being also the main communication ways. The settlements in the plains occupied its higher, forested step and also the sand banks in the swampy area, places that were easier to defend and that

pentru trai. Așezările din zona deluroasă erau situate pe terase, pe panta sau la baza dealurilor, locuri bine apărate natural, înconjurare de păduri. Numărul mare de așezări din anumite regiuni se datorează poate și interesului manifestat de arheologi pentru studierea acestora (de ex: zona Crișului Repede și a Bihariei, zona Careiului, zona Barcăului, zona Crasnei), pe când anumite zone încă nu au fost cercetate suficient arheologic.

Alte motive, extrem de importante, sunt legate de situația geografică, geomorfologică și pedologică a teritoriului ducatului lui Menumorut. Pe câmpia înaltă, aflată între piemonturile Carpaților Occidentali și Câmpia joasă a Tisei, se întindea o imensă pădure de foioase până în secolul al XVIII-lea, când a început să fie tăiată și transformată în terenuri agricole. Câmpia joasă a Tisei ce se întinde de pe cursul superior al Tisei până în Banat, cu o lățime de 80-150 km, iar în Banat până la 250 km, a fost în antichitate și evul mediu o „deltă imensă” sau mai bine spus un „șir de delte”. Aceste „delte” erau situate la confluența Tisei cu râurile: Tur, Someș, Crasna, Barcău cu Crișurile și Ierul, Mureșul, Bega și Timișul. Primăvara, datorită topirii zăpezilor, și toamna, datorită ploilor, câmpia avea aspectul unei „mlaștini imense”, din care au rămas azi mlaștinile Ecsedului, Sárretului și cele din zona Er-Barcău, la vest de Biharea. Zona era de nestrăbătut de la nord la sud în antichitate și evul mediu și foarte greu de stăpânit și supravegheat de la est la vest, însă era bogată în floră și faună, cu terenuri agricole pe grinduri, stăpânită de comunitățile locale care îi cunoșteau beneficiile, dar și capcanele (Dumitrașcu 2001: 279-286). În antichitate și evul mediu, aceste mlaștini erau permanent alimentate cu apă, în foarte puține cazuri uscate. Pe un curs meandrat, la est de câmpia joasă a Tisei, curge Tisa cea măloasă cu numeroase albie, în prezent fosile, dar în trecut mereu inundabile,

offered conditions favourable for the living. The settlements in the hill area were placed on terraces, on slope or at the bottom of the hills, places that were naturally well defended, surrounded by forests. The big number of settlements in certain regions may be because of the interest manifested by archaeologists in studying them (for example, the area of Crișul Repede and of Bihariei, Carei area, Barcău area, Crasnei area), while certain areas have not been archaeologically researched enough.

Other extremely important reasons are related to the geographical, geomorphological and pedological situation of the territory of Menumorut's ducat. On the high plain placed between the piedmonts of the Occidental Carpathians and the Low Plain of Tisa, there was lying a huge deciduous forest until the 18th century, when it started to be cut and transformed into agricultural fields. The low plain of Tisa lying from the high flow of Tisa to Banat, having a width of 80-150 km, and in Banat to 250 km, was in antiquity and in the Middle Age "a huge delta" or, better said, "a range of deltas". These "deltas" were placed at the confluence of Tisa with the rivers: Tur, Someș, Crasna, Barcău, with Crișuri and Ierul, Mureș, Bega and Timiș. In spring, due to the snow melting, and in autumn, due to the rains, the plain was looking like "a huge swamp", from which remained nowadays the swamps of Ecsed, Sárret and the ones in the area of Er-Barcău, at the west of Biharea. The area could not be penetrated from north to south in antiquity and in the Middle Age and it was very hard to control and survey from east to west, but it was rich in flora and fauna, having agricultural fields on the sand banks, being controlled by the local communities that knew its benefices, but also its traps (Dumitrașcu 2001: 279-286). In antiquity and in the Middle Age, these swamps were always alimented by water, very rarely dry. On a meandered flow, at the east of the low plain of Tisa, there is the swampy Tisa with numerous channels, currently fossils, but in

imposibil de stăpânit. Lumea antică și medievală a fost obligată să ia în seamă aceste realități concrete, geografice și geomorfologice. „De aici deosebirea între *dominație și stăpânire efectivă geopolitică*” (Dumitrașcu 2001: 281).

După luptele de la Biharea, timp de un secol și jumătate nu mai cunoaștem nici o informație scrisă care să ateste prezența ungarilor și secuilor în aceste locuri. După moartea lui Árpád (907), s-au manifestat tendințe centrifuge ale șefilor de triburi și au început lupte pentru șefie, fiul său, Zulta, fiind doar un copil. Cel care a păstrat unitatea triburilor prin expediții de pradă spre vest și sud a fost Bulcsu, care în cele din urmă s-a impus. După 955, societatea maghiară suferă o serie de schimbări, triburile încep să se sedentarizeze, procesul de feudalizare se accentuează, ducând în cele din urmă la apariția statului, odată cu încoronare ca rege a lui Vajk, în 1000, devenit Ștefan I (997-1038). Acesta primește de la papalitate misiunea de convertire a păgânilor, statul său fiind numit regat apostolic.

În timpul domniei lui Ștefan I, dar mai ales după moartea acestuia, luptele pentru tron, cele împotriva feudalizării și creștinării, domină viața politică a regatului. Imperiul roman de neam germanic se amestecă în aceste dispute prin intermediul cavalerilor germani, care reprezentau noua rânduială feudală, dar și noua credință. Pecenegii profită de slăbiciunea statului maghiar și întreprind o serie de incursiuni și expediții de pradă în Ungaria, pornind din Transilvania, unde aveau puncte de sprijin ale dominației lor. Cronicile maghiare amintesc asemenea expediții, precum cea din 1028, înregistrată în cronica lui Henrich de Mügelen și o alta sau aceeași de „Legenda mică” a Sf. Ștefan. În 1048-1049, după marea invazie în Imperiul bizantin, cea mai mare parte a pecenegilor se stabilesc în sudul Dunării, însă grupurile rămase la

the past they were always liable to inundations, impossible to control. The world in antiquity and in the Middle Age was forced to consider these concrete, geographical and geo-morphological realities. „From here it results the difference between *geo-political effective control and domination*” (Dumitrașcu 2001: 281).

After the fights at Biharea, for a century and a half we have no other written information that could attest the Hungarians' and Szeklers' presence in these places. After Árpád's death (907), the chiefs of the tribes manifested centrifugal trends and the fights for the leadership started, Zulta, his son, being only a child. The one who kept the tribes unity by hunting expeditions towards west and south was Bulcsu who finally imposed. After 955, the Hungarian society suffers a series of changes, the tribes start to become sedentary, the feudalization process is emphasized, finally leading to the state appearance, at the same time with Vajk's crowning as a king in 1000, who became Ștefan I (997-1038). He receives from the papacy the mission to convert the pagans, his state being named an apostolic kingdom.

During Ștefan I's reign, but especially after his death, the fights for the throne, the ones against feudalization and Christianization, dominate the political life of the kingdom. The Roman Empire with Germanic origins interferes in these disputes by means of the German knights who represented the new feudal regulation, but also the new faith. The Petchenegs profit from the weakness of the Hungarian state and accomplish a series of hunting incursions and expeditions in Hungary, starting from Transylvania, where they had the supporting points of their domination. The Hungarian chronicles mention such expeditions, such as the one in 1028, registered in Henrich of Mügelen's chronicle but also another one or the same of the St. Ștefan's "Small legend". In 1048-1049, after the big invasion in the Byzantine Empire, most of the Petchenegs are settled in the south of the Danube, but the

nord de fluviu se amestecă în luptele interne din Ungaria. În 1068, sub conducerea lui Osul (Oslu), pecenegii întreprind o mare invazie în Ungaria, fiind înfrânți în cele din urmă de oastea lui Solomon și a fiilor săi Géza și Ladislau pe când se întorceau la muntele Chiraleș (Pascu 1972: 83-85).

Uzii și cumanii, la sfârșitul secolului al XI-lea, fac incursiuni atât în Imperiul bizantin, cât și în Ungaria. În 1071, o armată de pecenegi, în frunte cu un prinț Khazar, atacă Ungaria dinspre Belgrad, fiind respinși, iar Zoltán, un conducător peceneg, în 1074 se aliază cu Géza pentru tron contra regelui Solomon, însă este învins. Puțin mai târziu, regele Solomon se refugiază la conducătorul cumaniilor, prințul Kutesk, căruia îi promite stăpânirea asupra Transilvaniei dacă îl ajută contra lui Ladislau. După ce organizează o expediție în Ungaria, Kutesk este înfrânt. Copulei și Akus, conducători cumani, după ce pustiesc Ungaria, vor lupta împotriva regelui Ladislau. „Prin urmare, rezultă că numai după victoria bizantinilor contra pecenegilor la Lebnion (1091) și după numeroasele lupte ale lui Ladislau I cu cumanii, dominația ungarilor asupra unei părți a Transilvaniei începe să se consolideze gradat. Este vremea când în Transilvania se îngroapă o serie de tezaururi monetare și când cancelaria regală nu mai emite nici un document referitor în mod direct la această țară. Cu mare greutate s-a putut ieși, după 1100, din această perioadă de tulburări și de insecuritate” (Pop 2003: 195)

Căpeteniile aristocrației maghiare, șefii ginților și triburilor, pentru serviciile militare aduse, devin beneficiarii unor proprietăți dăruite de rege. Astfel ei sunt reprezentanții regelui în teritoriu, în fruntea unor „comitate castrense”, cu toate că, după practica deținerii de dregătorii *in partibus*, ei rămâneau mai departe în preajma regelui. Creat pe ruinele ducatului

groups that stayed at the north of the river interfere in the fights inside Hungary. In 1068, under the reign of Osul (Oslu), the Petchenegs accomplish a big invasion in Hungary, being finally invaded by the army of Solomon and his sons Géza and Ladislau while they were coming back to Chiraleș Mountain (Pascu 1972: 83-85).

The Uzi and the Cumans, at the end of the 11th century, make incursions both in the Byzantine Empire and in Hungary. In 1071, an army of Petchenegs led by a prince named Khazar attack Hungary from Belgrade, being rejected, and Zoltán, a Petcheneg leader, in 1074 allies with Géza for the throne against king Solomon, but he is defeated. Later, king Solomon takes refuge in the Cumans' leader, prince Kutesk, to whom he promises the leadership of Transylvania if he helps him against Ladislau. After organizing an expedition in Hungary, Kutesk is defeated. Copulei and Akus, Cuman leaders, after devastating Hungary, will fight against king Ladislau. „Therefore, it results that only after the Byzantines' victory against the Petchenegs at Lebnion (1091) and after the numerous fights of Ladislau I with the Cumans, the Hungarians' domination on a part of Transylvania begins to reinforce gradually. It is the time when in Transylvania there are buried a series of money thesauruses and when the royal chancellery emits no other document directly referring to this country. They got out very difficultly after 1100, from this time of troubles and insecurity” (Pop 2003: 195)

The chieftains of the Hungarian aristocracy, the chiefs of the stemmas and tribes, for the military services they brought, become the beneficiaries of certain properties offered by the king. Thus, they are the king's representatives in the territory, leading some “castrens committees”, even if, after the practice of the chancellors owning *in partibus*, they were still around the king. Being created on the ruins of Menumorut's ducat, such a castrens committee had the residence at Biharea, probably, in the second

lui Menumorut, un astfel de comitat castrens avea reședința la Biharea, probabil, în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Pop 2003: 145).

În istoriografia maghiară se arată că pe teritoriul unde regele Ștefan I își exercita autoritatea au apărut comitatele și comite de cetăți, odată cu episcopiile. Comitatul era denumit după cetatea lui și era o instituție administrativă organizată pe bază teritorială cu hotare stabilite. Comite de cetăți era o instituție administrativă semiteritorială care cuprindea numai posesiunile regale, însă nu toate posesiunile aparțineau de instituția comitelui de cetăți, doar cele rânduite de rege la aceeași cetate. Comitele putea să aibă posesiuni și în afara comitatului, acestea fiind sub autoritatea lui. Fără comite de cetate nu putea exista comitatul, dar în spatele comitelui nu exista întotdeauna un comitat. De bază era instituția comite de cetate, care avea un corp de funcționari numit de rege: comite (ispán), comite de curte (udvarispán), castelan (várnagy), locotenent (hadnagy) și, în cazul comitelui de cetăți de graniță, maior, comandantul zonei de graniță (örnagy) (Kristó 2004: 140-141). Istoricul maghiar crede că, după ce au fost constituite primele comitate în Dunántúl și după înfrângerea lui Gyula de către Ștefan I în 1003, au fost organizate primele "comite de cetăți și/sau comitate" în Ardeal. Ele ar fi fost în număr de cinci sau eventual șase: Dăbâca (Doboka), Cluj (Kolos), Turda (Torda), Hunedoara (Hunyad) și, eventual, Târnava (Küküllő). Györffy Gy. arată că pe teritoriul deținut anterior de Achtum a fost creat de Ștefan I un alt comitat, cel de Cenad, după ce regele maghiar îl înfrânge pe Achtum și confiscă două treimi din teritoriul acestuia, ce se întindea de la Criș la Dunăre. Csanád este numit comite, primind în posesie o treime din teritoriul comitatului (Györffy 1984: 330)

Istoricii maghiari fac referiri la

half of the 11th century (Pop 2003: 145).

In the Hungarian historiography, it is shown that on the territory where king Ștefan I exerted his authority there appeared the citadels committees and committee leader, at the same time with the bishoprics. The committee was named after its citadel and it was an administrative institution organized on a territorial basis with established frontiers. The citadel committee leader was a semi-territorial administrative institution containing only the royal possessions, but not all the possessions belonged to the institution of the citadel commission, but only the ones regulated by the king at the same citadel. The committee leader could have possessions also outside the committee, these being under his authority. Without a citadel committee, there could be no committee, but behind the committee leader there always was a committee. The basis was the institution of the citadel committee leader, that had a body of workers assigned by the king: committee leader (ispán), court leader (udvarispán), chatelaine (várnagy), lieutenant (hadnagy) and, in case of the frontier citadel committee leader, the major, the commandant of the frontier area (örnagy) (Kristó 2004: 140-141). The Hungarian historian thinks that, after the first committees were constituted in Dunántúl and after Ștefan I defeated Gyula in 1003, there were organized the first "citadel committee leaders and/or committees" in Ardeal. They would have been five or eventually six: Dăbâca (Doboka), Cluj (Kolos), Turda (Torda), Hunedoara (Hunyad) and eventually Târnava (Küküllő). Györffy Gy. Shows that on the territory previously owned by Achtum, Ștefan I created another committee leader, the one of Cenad, after the Hungarian king defeated Achtum and confiscated two thirds of his territory lying from Criș to the Danube. Csanád is assigned committee leader, receiving a third of the committee territory (Györffy 1984: 330)

The Hungarian historians refer to the existence of a special type of committee mentioned in the documenting sources since

existența unui tip aparte de comitat, pomenit în izvoarele documentare, ce datează din perioada domniei lui Ștefan I. Acesta era comitatul de graniță (határvármegye) sau marca în fruntea căruia se afla un *comes confinii*, iar o parte a hotarului se suprapunea peste o zonă nesigură, fiind situate pe un teritoriu puțin locuit, ce corespundea cu un vechi teritoriu tribal, în general, fiind date ca exemple comitatele: Borsod, Borszova, Sopron, Bihor, Dăbâca. Györffy Gy. vorbește de existența în timpul lui Ștefan I a nu mai puțin de 48 de comitate, un număr de 24 fiind considerate comitate de graniță (Györffy 1984: 335-336).

Formate din două părți dependente una de cealaltă, una militară și alta economică, comitatele au în centrul lor curtea regală sau a stăpânului feudal, unde locuia reprezentatul unuia sau altuia, înconjurat de *udvornici*, oameni în slujba sa. Din punct de vedere politic și militar puterea centrală era reprezentată de garnizoana ce ocupa castrul sau cetatea din teritoriu. Partea economică era formată din domeniile regale, nobiliare și bisericesti (Pascu 1972: 100; Pascu 2001a: 395). Începând cu primii ani ai secolului al XII-lea, comitatele și comiții sunt pomeniți rând pe rând în documente.

Cel dintâi document cunoscut cu privire la Crișana și Transilvania este un act emis din cancelaria regelui Géza I, în anul 1075, unde este menționată cetatea Biharea cu mai multe sate din jurul său (Ártánd), satul Duboz, aflat pe râul Criș, și cetatea Turda, cu vama salinelor, din care jumătate este dăruită mănăstirii Sf. Benedict, precum și obligațiile locuitorilor față de aceeași mănăstire (DIR 1951: 1-2). La realitățile de la sfârșitul secolului al XI-lea face referire și *Cronica pictată de la Viena (Chronicon pictum Vindobonensae)*, redactată la mijlocul secolului al XV-lea. Este vorba de cea mai veche pomenire a toponimicului Várad (Oradea) într-o cronică, în timpul regelui

Ștefan I's reign. This was the frontier committee (határvármegye) or the mark led by a *comes confinii*, and a part of the frontier was overlapped on an insecure area, being placed on a less lived territory corresponding to an old tribal territory, generally giving for example the committees: Borsod, Borszova, Sopron, Bihor, Dăbâca. Györffy Gy. Speaks of the existence of not less than 48 committees during Ștefan I's reign, 24 of them being considered as frontier committees (Györffy 1984: 335-336).

Being composed of two parts dependent one to the other, a military one and an economical one, the committees have in their centre the royal court or the feudal master, where the representative of one or of the other lived, surrounded by *udvornics*, his workers. From the political and military viewpoint, the central power was represented by the garrison that was occupying the camp or the citadel in the territory. The economical part was composed of the royal, noble and clerical fields (Pascu 1972: 100; Pascu 2001a: 395). Starting with the first two years of the 12th century, the committees and the committee leaders are mentioned in documents.

The first known document related to Crișana and Transilvania is a document emitted by king Géza I's chancellery, in 1075, where it is mentioned Biharea citadel with several villages around it (Ártánd), Duboz village, placed on the Criș river, and the citadel of Turda, with the salt mines custom, half of them being given to the St. Benedict monastery, and also the inhabitants' obligations for the same monastery (DIR 1951: 1-2). *The painted Chronicle of Vienna (Chronicon pictum Vindobonensae)*, published at the middle of the 15th century also refers to the realities of the end of the 11th century. It is about the oldest mention of the toponymical Várad (Oradea) in a chronicle during king Ladislau's reign (1077-1095). It "was found in the parish of Bihor fortress, between the Criș rivers, while hunting, a place where, at the angels'

Ladislau (1077-1095). Acesta „a găsit în parohia fortăreței Bihor, între fluviile Criș, la o vânătoare, un loc unde, la îndemnul îngerilor, a hotărât să ridice în cinstea Fecioarei Maria o mănăstire, loc pe care l-a numit Várad” (Cronica 1937: 199). Mănăstirea a devenit sediul capitlului compus din 24 de canonici și a fost zidită pe malul stâng al Crișului Repede, într-o zonă mlăștinoasă, iar la scurt timp, regele Ladislau a întemeiat, tot aici, o episcopie. Mai târziu, în jurul anului 1130, corpul neînsuflăit al lui Ladislau a fost adus la Oradea, probabil prin strădania ordinului canonicilor premostratensi (Istoria 1995: 83).

Tot din acest text avem prima informație despre Biharea ca și reședință de comitat, după cum afirmă L. Borcea, pe la 1093 (Borcea 1990: 159; Borcea 2006: 38). Însă, în 1067, este menționat primul comite de Bihor *Stephanus comes Byhoriensis*, într-un document nedatat, dar probabil din același an (DIR 1951: 27). Știm cu siguranță că cele două instituții de la Biharea, episcopia și comitatul, funcționau la 1111, când sunt menționați episcopul Syxt de Bihor și comitele Saul de Bihor (DIR 1951: 2). Doi ani mai târziu (1113) apare și prima mențiune documentară a toponimului Oradea (Varadinum) într-o diplomă a abației benedictine din Zobor, *Codex Slovacie*. Documentul este foarte important atât pentru Oradea, cât și pentru comitatul Bihor, deoarece în subscripția din protocolul final apare și episcopul *Syxtus Vvaradiensis*, precum și comitele *Saul de Bychar* (Istoria 1995: 85-86). După cum observăm, între cele două documente apare o deosebire în forma de mențiune a lui Sixt: *Syxtus Bichariensis*, în actul din 1111, și *Syxtus Vvaradiensis*, în actul din 1113.

Istoricul L. Borcea crede că semne de întrebare cu privire la o episcopie latină în zonă „se pun în legătură cu locul reședinței acesteia: Biharea sau Oradea. Pe

encouragement, he decided to build a monastery called Várad in the honour of Virgin Mary” (Chronicle 1937: 199). The monastery had become the headquarters of committee composed of 24 priests and it was built on the left shore of Crișul Repede, in a swampy area, and in a short time, king Ladislau accomplished here a bishopric. Later, around the year 1130, Ladislau’s dead body was brought to Oradea, probably by the efforts of the Premostratens priests’ order (History 1995: 83).

From this text, we also have the first information about Biharea as a committee residence, according to L. Borcea, around 1093 (Borcea 1990: 159; Borcea 2006: 38). But, in 1067, it is mentioned the first committee leader of Bihor *Stephanus comes Byhoriensis*, in an undated document, but probably of the same year (DIR 1951: 27). We know for sure that the two institutions of Biharea, the bishopric and the committee, were working in 1111, when they are mentioned by the bishop Syxt of Bihor and by the committee leader Saul of Bihor (DIR 1951: 2). Two years later (1113) there appears the first documenting mention of the toponymical Oradea (Varadinum) in a diploma of the Benedictine abbacy of Zobor, *Codex Slovacie*. The document is very important both for Oradea and for the committee of Bihor, because in the subscription of the final protocol there is the bishop *Syxtus Vvaradiensis*, and also the committee leader *Saul of Bychar* (History 1995: 85-86). As we may notice, between the two documents there is a difference shaped as a mention of Sixt: *Syxtus Bichariensis*, in the document of 1111, and *Syxtus Vvaradiensis*, in the document of 1113.

The historian L. Borcea thinks that the confusions regarding a Latin bishopric in that area “are related to the place of its residence: Biharea or Oradea. Basing on the oldest sure information, it was created at by king Ladislau I (1077-1095) not at Biharea by Ștefan I (1000-1038). The ones stating that the bishopric had been moved by Ladislau

baza celei mai vechi informații sigure ea a fost întemeiată la Oradea de către regele Ladislau I (1077-1095) și nu la Biharea de către Ștefan I (1000-1038). Cei ce susțin că episcopia a fost mutată de Ladislau de la Biharea la Oradea în timpul perioadei cât a domnit vor trebui să găsească o explicație plauzibilă pentru Sixtus menționat la Biharea în 1111" (Borcea 2001: 92). Același istoric este de părere că au existat două episcopii, prima, aflată la Biharea, „sugerează o continuare a unei episcopii mai vechi, găsită aici de unguri, care nu s-au atins de ea în primul secol după cucerire, așa cum nu s-au atins nici de ducatul bihorean cucerit doar *de iure*, nu și *de facto*, și a cărei autoritate ecleziastică nu au putut-o contesta. A doua este cea latină, de la Oradea, întemeiată mai târziu..." (Borcea 2001: 92).

O altă opinie, exprimată de Al. Madgearu, se referă la faptul că la Biharea a fost instalată o episcopie care a marcat subordonarea față de coroana Ungariei, primul episcop fiind Lieduinus de Lotharingia, în 1061, iar primul comite fiind Ștefan, în anul 1067, după care, în 1093, episcopia a fost mutată la Oradea. De unde concluzia că „teritoriul voievodatului din Crișana a fost integrat în structurile regatului maghiar pe la mijlocul secolului al XI-lea. Astfel a fost stopat procesul de geneză statală început în secolul al IX-lea la vest de Munții Apuseni" (Madgearu 2001b: 49). Credem totuși că la Biharea a existat o episcopie, nu întemeiată de unguri, ci mai veche, de rit bizantin, deoarece românii și slavii aflați sub conducerea lui Menumorut împărtășeau această credință, de altfel și ungurii din partea de est înclinau spre acest rit, datorită influențelor exercitate de marele număr al locuitorilor din zonă. Cercetările arheologice de la Biharea din ultimul timp ar putea veni în sprijinul celor afirmate. Cercetările arheologice din anii 1973-1975 din zona centrală a cetății de pământ au pus în evidență, prin

from Biharea to Oradea during his reign have to find a plausible explanation for the Sixtus mentioned at Biharea in 1111" (Borcea 2001: 92). The same historian thinks that there were two bishoprics, the first one at Biharea, „suggests a continuation of an older bishopric found here by the Hungarians who had not touched it in the first century after the conquest, as they had not touched the Bihar ducat conquered only *de iure*, not *de facto*, and whose ecclesiastic authority could not be contested. The second one is the Latin one at Oradea, created later..." (Borcea 2001: 92).

Another opinion expressed by Al. Madgearu refers to the fact that at Biharea there was installed a bishopric that marked the subordination for the Hungry's crown, the first bishop being Lieduinus of Lotharingia, in 1061, and the first committee leader being Ștefan, in 1067, and after that, in 1093, the bishopric was moved to Oradea. From here, it results that "the territory of the Crișana principality was integrated in the structures of the Hungarian kingdom in the middle of the 11th century. Thus, it stopped the state genesis process started in the 9th century at the west of the Western Mountains" (Madgearu 2001b: 49). However, we think that at Biharea there was a bishopric, not created by Hungarians, but older than that, a Byzantine ones because the Romanians and the Slavs led by Menumorut shared this faith, and also the Hungarians in the east inclined towards this faith because of the influences exerted by the big number of the inhabitants in that area. The archaeological researches at Biharea during the last period could support the things stated above. The archaeological researches in 1973-1975 in the central area of the land citadel emphasized, by the archaeological material they found, the Christian inhumation cemetery, the apse building, the quadrilateral archaic building, all of them dating since the 8th-10th centuries, the Romanian autochthonous level previous to the level marked by the early feudal materials with loam caldrons and brick walls buildings (Dumitrașcu 1994: 70; Sfrengu

materialul arheologic găsit, cimitirul de inhumație creștin, construcția cu absidă, construcția patruleteră de factură arhaică, toate datând din perioada secolelor VIII-X, nivelul autohton românesc, anterior nivelului marcat de materiale feudale timpurii cu cazane de lut și construcțiile cu ziduri de cărămidă (Dumitrașcu 1994: 70; Sfrengeu 2003: 5-8).

Grupurile de populații nou venite în regiune se individualizează printr-o cultură materială specifică secolelor XI-XIII, între care se reliefează cazanele de lut descoperite în toate locuințele acestui nivel arheologic, conturând un nou orizont cultural, deosebit etno-cultural de cele anterioare de la Biharea. Aceasta nu exclude, după așezarea noilor veniți, interferențele culturale, chiar preluarea de către noii veniți a unor elemente ale culturii populare românești sau invers (Dumitrașcu 1994: 248). Descoperirilor sesizate în așezare se adaugă cele din cetate (vase cu gât canelat și cazane de lut), dar și cimitirul de călăreți de pe Dealul Șumuleu, conturând două situații deosebite. „Pe de o parte sesizarea în cetate, în a doua jumătate a sec. X e.n. a unei pătrunderi maghiare sporadice, probabil în urma atacului cetelor maghiare asupra cetății, la care se adaugă cimitirul de călăreți, pomenit mai sus. Chiar în cetate, după stingerea tumultului atacului cetelor maghiare, stăpânirea locală, legată de Imperiul bizantin, își reface existența, își menține puterea, cum arată descoperirile din zona de vest a cetății, unde au fost descoperite resturile unei locuințe (reședință?), în care cultura materială veche, românească, de factură bizantină se menține, desigur, cu elemente noi, apărute în urma contactului politico-militar cu cetele maghiare. Pe de altă parte, în așezare *nu* au putut fi sesizate elemente noi, mai vechi de jumătatea secolului al XI-lea, după care apare nivelul locuințelor cu inventar conținând *cazane de lut*. Este situația istorică care a

2003: 5-8).

The population groups who had recently come in the area are individualized by a material culture specific to the 11th-13th centuries, facts among which they emphasize the loam caldrons discovered in all the lodgements of this archaeological level, outlining a new cultural horizon ethnically different from the previous ones at Biharea. This does not exclude, after the settlement of the tenderfeet, the cultural interferences, and even the taking over by the tenderfeet of some elements of the Romanian folk culture or reversely (Dumitrașcu 1994: 248). To the discoveries noticed in the settlement we add the ones in the citadel (dishes with channelled neck and loam caldrons), but also the horsemen's cemetery on Șumuleu Hill, outlining two special situations. „On one hand, the noticing in the citadel, in the second half of the 10th century a.Ch. of a sporadic Hungarian penetration, probably after the attack of the Hungarian groups on the citadel, to which we add the horsemen's cemetery mentioned above. Even in the citadel, after the end of the tumultuous attack of the Hungarian groups, the local leadership related to the Byzantine Empire, recovers its existence, keeps its power, as it is shown by the discoveries in the western area of the citadel, where there were discovered the remains of a lodgement (residence?), where the old, Romanian material culture having Byzantine origins is maintained, of course, having new elements appeared after the political-military contact with the Hungarian groups. On the other hand, in the settlement there could *not* be noticed new elements, older than the half of the 11th century, and after that there is the level of the inventory lodgements containing *loam caldrons*. It is the historical situation appeared only after the organization of the apostolic feudal Hungarian state, after the year 1000, so only in the 11th century. This historical reality of the penetration of the new population groups in the west of Crișana, so in the north-west of Romania, is not only

apărut numai după organizarea statului feudal apostolic maghiar, după anul 1000, deci numai în secolul al XI-lea. Această realitate istorică a pătrunderii noilor grupuri de populații în vestul Crișanei, deci în nord-vestul României, este nu numai imposibilă istoricește mai repede, dar este acum concretizată de descoperirile arheologice" (Dumitrașcu 1994: 248).

Organizarea comitatului nu a putut desființa vechile realități și instituții românești din Crișana. Autohtonii își continuau viața în cadrul micilor formațiuni, cnezate și voievodate, numite uneori de oficialitate districte, și în cadrul bisericii ortodoxe. În întreg evul mediu, în comitatul Bihor, au fost menționate numeroase voievodate și cnezate românești, dar și districtele: Beiuș, Suplac, Coleșerul Mic, Călata de Mijloc și altele. Castelanul, conducătorul cetății, era la început și conducătorul comitatului (comes), iar hinterlandul cetății, împreună cu aceasta, formau comitatul primitiv, cu contururi neprecise și limitate. La început, cetatea era locul de păstrare a bunurilor, iar în jurul ei, zona economică de agricultură, pășune și fânețe numită *dominium*. În comparație cu celelalte comitate, care aveau numele după apele unde erau așezate la început, comitatul Bihor are numele după munți. În primele secole, comitatele purtau numiri diferite în documentele oficiale: *parochia*, *districtus*, *comitatus*, *sedes*, *diocesis*, însă treptat s-a generalizat denumirea de *comitatus* (Pascu 1989: 64-65, 107-110).

Bibliografie

- Borcea 1990- L. Borcea, *Contribuții la istoria așezării Biharea în secolele XI-XVII*, în *Crisia*, XX, Oradea.
- Borcea 2001- L. Borcea, *Moaște ale unor sfinți bizantini la Biharea în secolul al XII-lea*, în *Istoria – ca experiență intelectuală*, Oradea.

historically impossible, but now it is concretized by the archaeological discoveries" (Dumitrașcu 1994: 248).

The organization of the committee could not abolish the old Romanian realities and institutions in Crișana. The autochthonous people continued their life in frame of the small formations, the principalities, sometimes called districts by the officials and in frame of the Orthodox Church. During the entire Middle Age, in the committee of Bihor, there were mentioned numerous Romanian principalities, but the districts: Beiuș, Suplac, Coleșerul Mic, Călata de Mijloc and others. The chatelaine, the leader of the citadel was at the beginning also the committee leader (comes), and the homefront of the citadel together with him were forming the primitive committee, being outlines in an unspecific and limited manner. At the beginning, the citadel was the place where the goods were kept and around it, there were the economical agriculture area, the pasture and the hay area called *dominium*. Comparing to the other committees that were named after the waters around them, the committee of Bihor is named after the mountains. During the first centuries, the committees had different names in the official documents: *parochia*, *districtus*, *comitatus*, *sedes*, *diocesis*, but the name of *comitatus* was gradually generalized (Pascu 1989: 64-65, 107-110).

Bibliography

- Borcea 1990- L. Borcea, *Contributions to the History of Biharea Settlement in the 11th-17th Centuries*, in *Crisia*, XX, Oradea.
- Borcea 2001- L. Borcea, *Relics of some Byzantine Saints at Biharea in the 12th Century*, in *History – as an Intellectual Experience*, Oradea.
- Borcea 2006- L. Borcea, *Bihor in the Middle Age. People. Settlements. Institutions*, Oradea.
- Brezeanu 1999- St. Brezeanu, "Romans" and

- Borcea 2006- L. Borcea, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea.
- Brezeanu 1999- St. Brezeanu, "Romani" și "Blachi" la Anonymus. *Istorie și ideologie politică, în Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București.
- Brezeanu 2002- St. Brezeanu, *Începuturile românilor și maghiarilor în Transilvania. Tradiție savantă și memorie populară medievală, în Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București.
- Ciocâltan 1987- V. Ciocâltan, *Observații referitoare la românii din Cronica notarului anonim al regelui Béla*, în *RI*, 40, nr. 5.
- Crișan 2006- I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)*, Oradea.
- Cronica 1937- *Cronica pictată de la Viena*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, București.
- Decei 1936- A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București.
- Decei 1978- A. Decei, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București.
- DIR 1951- *Documente privind istoria României, C., veacurile XI, XII și XIII*, vol. I, București.
- Dumitrașcu 1994- S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea.
- Dumitrașcu 2001- S. Dumitrașcu, *Considerații geomorfologice, pedologice și geografice privind nord-vestul României în epocile dacică și romană, în Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca.
- Györffy 1972- Györffy Gy., *Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars*, în *AAASH*, XX.
- Györffy 1984- Györffy Gy., *Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation*, Budapesta.
- Istoria 1995- *History of the city of Oradea, "Vlachs" at Anonymus. Political History and Ideology*, in *Oriental Roman World in the Middle Age*, Bucharest.
- Brezeanu 2002- St. Brezeanu, *Beginnings of the Romanians and of the Hungarians in Transylvania. Savant Tradition and People's Memory of the Middle Age*, in *Medieval Identities and Solidarities. Historical Controversies*, Bucharest.
- Ciocâltan 1987- V. Ciocâltan, *Observations referring to the Romanians in the Chronicle of the Anonymous Notary of King Béla*, in *RI*, 40, no. 5.
- Crișan 2006- I. Crișan, *Medieval Rural Settlements in Crișana (the 9th-13th Centuries)*, Oradea.
- Cronica 1937- *The Painted Chronicle of Vienna*, in G. Popa-Lisseanu, *Sources of the Romanian History*, XI, Bucharest.
- Decei 1936- A. Decei, *Regarding a Passage of the Persian Geographer Gardizi (a. 1050)*, in *To the Brothers Alexandru and Ion I. Lăpedatu, for reaching the Age of 60*, Bucharest.
- Decei 1978- A. Decei, *Romanian-Oriental Relationships. Collection of Studies*, Bucharest.
- DIR 1951- *Documents regarding the Romanian History, C., the 9th, 12th and 13th centuries*, vol. I, Bucharest.
- Dumitrașcu 1994- S. Dumitrașcu, *Biharea. Archaeological Diggings (1973-1980)*, Oradea.
- Dumitrașcu 2001- S. Dumitrașcu, *Geomorphological, Pedological and Geographical Considerations on the North-West of Romania in the Dacian and Roman Ages*, in *Studies of Antique History. Homage to the Professor Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca.
- Györffy 1972- Györffy Gy., *Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars*, in *AAASH*, XX.
- Györffy 1984- Györffy Gy., *Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation*, Budapesta.
- Istoria 1995- *History of the city of Oradea*,

- Istoria 1995- *Istoria orașului Oradea*, Oradea.
- Kristó 1978- Kristó Gy., *Rómaiak es vlachok Nyestornál és Anonymusnál*, în *Századok*, 112, nr. 4.
- Kristó 2004- Kristó Gy., *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged.
- Madgearu 2001a- Al. Madgearu, *Români în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca.
- Madgearu 2001b- Al. Madgearu, *Voievodatul lui Menumorut în lumina cercetărilor recente*, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XI, Oradea.
- Madgearu 2005- Al. Madgearu, *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Cluj-Napoca.
- Macartney 1940- C. A. Macartney, *Studiens on the Early Hungarian Historical Sources*, Budapesta.
- Pascu 1972- Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca.
- Pascu 1989- Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca.
- Pascu 2001a- Șt. Pascu, *Rezistența instituțiilor românești; transplantarea în mediul autohton a unor instituții medievale central-europene*, în Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. III, *Genezele românești*, București.
- Pascu 2001b- *Prefaceri social-economice în societatea transilvană; stratificarea țărănimii* în Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. III, *Genezele românești*, București.
- Pascu și alții, 2001a- Șt. Pascu, Șt. Olteanu, D. Gh. Teodor, O. Iliescu, *Dinamica structurilor demo-economice (rețeaua demografică, structurile teritoriale, îndeletnicirile agrare, creșterea animalelor, exploatarea bogățiilor miniere, „economia de transformare”, circulația mărfurilor și a banilor*, în Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Istoria românilor*, vol. III, *Genezele românești*, București.
- Oradea.
- Kristó 1978- Kristó Gy., *Rómaiak es vlachok Nyestornál és Anonymusnál*, în *Századok*, 112, no. 4.
- Kristó 2004- Kristó Gy., *Early Ardeal (895-1324)*, Szeged.
- Madgearu 2001a- Al. Madgearu, *Romanians in the Work of the Anonymous Notary*, Cluj-Napoca.
- Madgearu 2001b- Al. Madgearu, *Menumorut's Principality in the Light of the Recent Researches*, in *The Annals of the University of Oradea, History-Archaeology Section*, XI, Oradea.
- Madgearu 2005- Al. Madgearu, *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Cluj-Napoca.
- Macartney 1940- C. A. Macartney, *Studiens on the Early Hungarian Historical Sources*, Budapesta.
- Pascu 1972- Șt. Pascu, *Transylvania's Principality*, vol. I, Cluj-Napoca.
- Pascu 1989- Șt. Pascu, *Transylvania's Principality*, vol. IV, Cluj-Napoca.
- Pascu 2001a- Șt. Pascu, *Resistance of the Romanian Institutions; Transplanting certain Medieval Central-European Institutions in the Autochthonous Environment*, in Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Romanian History*, vol. III, *Romanian Geneses*, Bucharest.
- Pascu 2001b- *Social-Economical Transformations in the Transylvanian Society; Stratifying the Peasants* în Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Romanian History*, vol. III, *Romanian Geneses*, Bucharest.
- Pascu and others, 2001a- Șt. Pascu, Șt. Olteanu, D. Gh. Teodor, O. Iliescu, *Dynamics of the Demo-Economical Structures (Demographical Network, Territorial Structures, Agrarian Jobs, Raising the Animals, Exploiting the Mine Richness, "the Transformation Economy" the Circulation of the Merchandises and of the Money*, in Șt. Pascu, R. Theodorescu (coord.), *Romanian History*, vol. III, *Romanian Geneses*, Bucharest.
- Pascu și alții, 2001b- Șt. Pascu, M. Rusu, Șt.

- Pascu și alții, 2001b- Șt. Pascu, M. Rusu, Șt. Olteanu, R. Popa, *Formațiuni politice românești și lupta lor pentru neatârnaire*, în *Istoria românilor*, vol. III, *Genezele românești*, București.
- Pop 2003- I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a II-a, Cluj-Napoca.
- Sălăgean 2006- T. Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca.
- Sfrengeu 2003- Fl. Sfrengeu, *Considerații privind simbolurile creștine descoperite la Biharea*, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XIII, Oradea.
- Olteanu, R. Popa, *Romanian Political Formations and their Fight for Independence*, in *Romanian History*, vol. III, *Romanian Geneses*, Bucharest.
- Pop 2003- I. A. Pop, *Romanians and Hungarians in the 9th-14th Centuries. Genesis of the Medieval State in Transylvania*, 2nd edition, Cluj-Napoca.
- Sălăgean 2006- T. Sălăgean, *Gelou's Country. Contributions to the History of North Transylvania in the 9th-11th Centuries*, Cluj-Napoca.
- Sfrengeu 2003- Fl. Sfrengeu, *Considerations on the Christian Symbols discovered at Biharea*, in *The Annals of the University of, History-Archaeology Series*, XIII, Oradea.